

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.16>**М. Г. Цховребова**аспірантка кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

УРАХУВАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК ОДИН ІЗ КРИТЕРІЇВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРАХ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано деякі напрями пошуку оптимальних і правовідповідних шляхів формування правової позиції щодо вирішення спорів у сфері діяльності органів виконавчої влади, їхніх взаємовідносин з громадянами, юридичними особами та іншими державними органами з урахуванням досвіду зарубіжної судової практики та підвищення ролі прецеденту в сучасному праві.

Запропоновано розглядати поняття «правова позиція» в широкому та вузькому ракурсі. Широкий підхід (в адміністративній сфері) передбачає розуміння правової позиції як концептуально обґрунтованої точки зору суб'єкта права (суду, адміністративного органу чи адвоката) щодо застосування адміністративно-правових норм у конкретній справі, така правова позиція відображує результат глибинного усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків, визначених у фактичних обставинах справи, їх належну юридичну кваліфікацію і, що найголовніше, вироблення кінцевого алгоритму вирішення порушеного питання.

Визначено, що розроблення теоретичних рекомендацій з питань удосконалення підходів до формування правової позиції в адміністративних спорах має враховувати й особливості зарубіжного досвіду у цій сфері, причому не тільки континентальної правової сім'ї, а й сім'ї загального права.

За висновками аналізу структури прецедентних судових рішень зауважено, що особливу увагу слід приділяти їх мотивувальній і резолютивній частинам. Власне, в мотивувальній частині зазначаються правові приписи і принципи, які відображають правову позицію та мають бути застосовані для вирішення конкретної справи. Основою прецедентного рішення виступає правова позиція, заснована на належній юридичній аргументації встановлених у справі фактів з урахуванням положень наявного прецеденту, чим, по суті, і є *ratio decidendi*. Свою чергою, резолютивна частина є безпосереднім висновком по суті розгляду справи, аналізу фактичних обставин та їх юридичної кваліфікації.

Обґрунтовано, що розширення ролі окремих видів судової практики (судових прецедентів) – не лише на персоналізовано-індивідуальне, але й на загально-нормативне впорядкування відносин, вказує, в тому числі, на вирішення проблематики прогалин законодавства, на загальні тенденції до модернізації у правовій сфері, на зближення між континентальною та загальною правовими сім'ями, принаймні у сфері використання та ролі джерел права у правовому регулюванні.

Ключові слова: адміністративний процес, Європейський суд з прав людини, континентальна правова сім'я, правова позиція, сім'я загального права, Суд Справедливості Європейського Союзу, судова практика, судовий прецедент, *obiter dictum*, *ratio decidendi*, *stare decisis*.

Постановка проблеми. Удосконалення підходів до формування правової позиції через урахування конструктивних зарубіжної судової практики є важли-

вою умовою підвищення якості вітчизняної суддівської діяльності, гармонізації складових національного судочинства з міжнародним правом, захисту прав

громадян у публічно-правових спорах на належному рівні. Аналіз зарубіжної судової практики уможливорює виокремити важливі компоненти для формування більш збалансованої та справедливої правової позиції щодо вирішення спорів в адміністративній сфері, що, своєю чергою, формує теоретичну та методологічну основу для модернізації української судової культури. Отже, дослідження зарубіжної судової практики як одного з критеріїв удосконалення підходів до формування правової позиції в адміністративних спорах в Україні є актуальним і стратегічно важливим напрямом наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичними дослідженнями окремих аспектів природи й особливостей прецедентного права, розуміння критеріїв формування правової позиції займалися такі українські вчені, як Т. Г. Андрусак, О. О. Берназюк, Є. І. Бондаренко, Л. А. Луць, Б. В. Малишев, Т. В. Михайліна, Н. М. Оніщенко, О. Є. Проць, С. В. Шевчук та інші.

Мета дослідження. Метою є загально-теоретичний аналіз зарубіжного досвіду формування правової позиції на прикладі рішень судів континентальної та загальної правових сімей.

Виклад основного матеріалу. Розмірковуючи про особливості пошуку оптимальних і правовідповідних шляхів вирішення спорів у сфері діяльності органів виконавчої влади, їхніх взаємовідносин з громадянами, юридичними особами та іншими державними органами, слід враховувати, що формування правової позиції відіграє важливу роль у правовому регулюванні відносин.

О. О. Берназюк, аналізуючи природу поняття «правова позиція», зазначає: «Аналіз положень процесуального законодавства свідчить про те, що у ГПК України, КАС України, КПК України та ЦПК України превалює поняття «правовий висновок ВС» стосовно інших синонімічних категорій; «судова практика» визначається як сукупність правових висновків ВС з питання застосування певної норми права у конкретних правовідносинах, що характеризується відносною сталістю та

узгодженістю; поняття «правова позиція» при буквальному тлумаченні стосується лише випадків висловлення ВП ВС висновків з питань юрисдикції спору у подібних правовідносинах, тобто правова позиція є окремим видом правового висновку» [2, с. 409].

Слід зазначити, що подібне твердження відображає вузький підхід до розуміння поняття «правова позиція». Будучи концептуально обґрунтованою точкою зору суб'єкта права (суду, адміністративного органу чи адвоката) щодо застосування адміністративно-правових норм у конкретній справі, правова позиція відображує результат глибинного усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків, визначених у фактичних обставинах справи, їх належну юридичну кваліфікацію і, що найголовніше, вироблення кінцевого алгоритму вирішення порушеного питання. І саме в такому значенні, що відповідає широкому підходу до розуміння поняття «правова позиція», буде проводитися дослідження.

Формування правової позиції відбувається в різних контекстах, зокрема рішення, які повинні відповідати принципам законності, доцільності та ефективності, мають бути мотивованими й обґрунтованими. Суддя має враховувати не тільки положення норм і принципів адміністративного права та процесу, але й судової практики, оцінювати можливі процедурні порушення, законність дій державного органу, відповідність його рішень принципам пропорційності й обґрунтованості.

Правова позиція має відповідати вимогам Конституції України та поточного законодавства, а тлумачення правових норм повинно здійснюватися з урахуванням конституційних гарантій і прав людини, спиратися на логічно пов'язані аргументи, національну та зарубіжну судову практику. У цьому аспекті рішення Верховного Суду та Європейського суду з прав людини (надалі ЄСПЛ) мають значний вплив на формування правових позицій у адміністративних спорах. Вони визначають стандарти оцінки належного адміністративного провадження, ефективного судового захисту й обґрунтованості адміністративних рішень.

Так, у справі «Бакалов проти України» (30.11.2004) ЄСПЛ підкреслив необхідність обґрунтування адміністративних рішень з урахуванням принципів справедливого судового розгляду [1].

Оцінка сучасного стану судової практики дає підстави констатувати, що українські суди системно посилаються на рішення ЄСПЛ.

З цього приводу О. В. Константиї цілком слушно зазначає, що «...практику ЄСПЛ цілком можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, які закріплені та гарантовані Конвенцією, що стала частиною національного законодавства, й, отже, джерелом законодавчого правового регулювання та правозастосування в Україні» [7, с. 34].

Більше того, у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. прямо зазначено: «...суди застосовують при розгляді справ Конвенцію (Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. – М. Ц.) та практику Суду (Європейського суду з прав людини. – М. Ц.) як джерело права» [11].

Відтак слід враховувати, що розроблення теоретичних рекомендацій з питань удосконалення підходів до формування правової позиції в адміністративних спорах має враховувати й особливості зарубіжного досвіду у цій сфері, причому не лише континентальної правової сім'ї, а й сім'ї загального права.

Формування правової позиції під час розгляду судових справ у США та Великій Британії має свої особливості, зумовлені певними відмінностями у правових системах.

Є. І. Бондаренко слушно констатує: «...англійське право посідає домінуюче місце в сім'ї загального права. Як відомо, Англія була найбільшою колоніальною державою й з цієї причини англійське право поширилося у багатьох державах світу. Внаслідок цього сьогодні майже третина населення світу живе значною мірою за нормами, що були запозичені з англійського права. Звичайно, ці країни, зберегли свої власні традиції, інститути і концепції, проте англійський вплив наклав глибокий відбиток на мислення юристів цих країн. Зазначимо

також, що адміністративні і судові органи, структура юридичної професії, юридичний стиль, судовий процес і система доказів побудовані і регулюються в цих країнах за моделлю англійського права. Традиційно прецедент як джерело права пов'язують із правом Англії або США. Проте право США, яке має своїм історичним джерелом англійське загальне право, на сьогодні є цілком самостійним і суттєво відрізняється від англійського» [5, с. 11].

Система права США базується на принципах *due process of law* (належної правової процедури) – широкій дискреції адміністративних органів та судовому контролю за їхніми рішеннями.

Н. Бойко обґрунтовує, що «...концепція належної правової процедури відображається у п'ятій та чотирнадцятій поправках до Конституції США 1787 р. ... за тривалий час від прийняття Конституція США розширила концепцію належної правової процедури, включивши в себе не тільки гарантії процесуальних прав у кримінальному провадженні, а й конституційні права фізичних та юридичних осіб у справах, що стосуються власності» [3, с. 28].

У зазначеному аспекті цікавим є аналіз практики Верховного Суду США, проведений О. В. Пушняком, який дійшов висновку, що «...питання перспективної дії нових норм права, вказуючи на три фактори, що визначають, чи слід застосовувати нове правило перспективно: 1) щоб бути застосованим неретроактивно, рішення має встановлювати нове правило; 2) необхідно зважувати переваги та недоліки в кожному конкретному випадку, звертаючи увагу на попередню історію відповідного правила, його мету і наслідки, і на те, чи буде ретроактивність сприяти його дії чи гальмувати її; 3) потрібно зважати на наявність істотної несправедливості, пов'язаної з ретроактивним застосуванням прецеденту» [12, с. 6–7].

По суті, загальне право засновано на компонентах практичного юридичного мислення, передусім судового, спрямованого на розв'язання юридичних справ і конфліктів у правовій сфері, відповідно – фіксовані правила та норми (статутне право, закони) у цій площині мають другорядне значення.

Слід погодитися з Є. І. Бондаренко, що «Доктрина правового прецеденту ґрунтується на принципі *stare decisis*, реалізація якого заснована на визначенні *ratio decidendi* і *obiter dictum* кожного конкретного прецеденту. Норма права міститься не в усьому тексті рішення, а лише в тій його частині, яка включає мотиви ухвалення рішення і правову позицію органу, уповноваженого на створення прецеденту (за аналогією з *ratio decidendi* «англо-американського» прецеденту)» [4, с. 111].

З цього приводу Б. В. Малишев, аналізуючи особливості застосування норм прецедентного права, вважає, що воно «...відрізняється від застосування норми закону за "напрямом" здійснення всіх операцій. Вплив норми закону на спірну ситуацію має вертикальний характер, оскільки норма містить абстрактний припис із побічною вказівкою на коло відносин та суб'єктів, які підпадають під її дію, таким чином, її диспозиція поширюється на досить невизначену сферу конкретних ситуацій. Натомість прецедентна норма має горизонтальний характер взаємозв'язків з об'єктом свого регулювання, оскільки останнє здійснюється за принципом "від прецеденту до прецеденту". Приписи прецедентного права не лише базуються на спірних ситуаціях, а й виникають у результаті їх судового вирішення. Тому прецедент не тільки містить норму права, а пропонує ще і приклад її застосування до конкретних фактів та обставин» [8, с. 74].

Змістовна природа судового прецеденту отримує вираз у концепті «*stare decisis*», заснованому на принципі «Схожі справи мають вирішуватися однаковими способами» [9, с. 606].

Саме така природа і зумовлює побудову алгоритму аргументації правової позиції в сім'ї загального права (особливості її прояву на теренах континентальної правової сім'ї буде розглянуто на прикладі Суду Справедливості Європейського Союзу далі у статті).

С. В. Шевчук обґрунтовує: «Функціонування прецеденту як джерела права історично базується на принципі *stare decisis* (від латинського виразу "*stare e isis et not quett mover*" – "дотримуватись того, що було вже вирішене, та не турбувати

те, що спокійно"), який пов'язаний зі становленням і розвитком сукупності правил обов'язковості доктрини прецеденту, та був сформований безпосередньо в процесі діяльності судів, і є виразом визнання прецеденту як способу об'єктивації норм права з боку держави» [14, с. 147].

На іншу особливість побудови правової позиції у прецедентному праві звертає увагу Т. В. Михайліна: «Особливості застосування прецедентного права зводяться до того, що судові рішення, які визнаються прецедентними, відіграють подвійну роль. По-перше, судовими рішеннями вирішується конкретний спір; по-друге, в їх змісті закріплюються певні особливості, не обумовлені законом, оскільки всі без винятку випадки людських стосунків неможливо передбачити законодавством» [10, с. 92].

Враховуючи процеси системного посилення на попередні рішення для аргументування нового, стає можливим відзначити сталу тенденцію до «прецедентності» певних рішень Суду Справедливості Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union), який у окремих дослідженнях визначається як СУД ЄС (надалі – ССЄС).

Т. В. Комарова, вивчаючи судову практику, визначає: «Суд ЄС досить часто ґрунтує свої наступні рішення на попередніх, але без указівки або прямого посилання на них» [6, с. 2].

Аналізуючи рішення ССЄС можна дійти висновку, що суд дотримується своїх попередніх рішень і застосовує їх до майбутніх справ, якщо фактична ситуація є схожою або ідентичною, що, по суті, відповідає природі формування судового прецеденту.

Так, у справі C-334/12 RX-II ССЄС обґрунтував своє рішення посиланням на своє попереднє ухвалене рішення [17].

Водночас слід відзначити, що фундамент для подібних рішень було закладено ще в минулому столітті. Знаковими у цьому напрямі стали два рішення: 1963 р. у справі «Ван Ґенд ен Лоос проти Нідерландської податкової адміністрації», за якою ССЄС сформулював «критерії Ван Ґенда», які закріплюють принцип прямої дії права ЄС у національних правових системах держав-членів (справа 26/62) [15]; та рішення 1964 р. у справі 6/64 «Коста проти ЕНЕР», де отримало закріплення розу-

міння принципу верховенства права ЄС над національним правом держав-членів, а головна ідея була зафіксована у такому положенні: «Приєднуючись до ЄС, держави-члени погодились, що буде створено окремий правопорядок, який стане частиною правових систем держав-членів. Передаючи частину прав та обов'язків Співтовариству, держави погодились на обмеження своїх суверенних прав» [16].

Свою чергою, М. М. Сорока підкреслює, що прецедентними за суттю є рішення Суду ЄС, «що створили нові приписи: можливість прийняття Радою певного акту без рішення Парламенту в разі недотримання останніх визначених строків (справа C-658/11); необхідність відображення в кожному акті, який приймається в рамках ЄС, переліку причин, з яких він був прийнятий, обґрунтування того, що акт не суперечить принципу субсидіарності та пропорційності, які лежать в основі компетенцій ЄС (справа C-282/90)» [13, с. 486].

Аналізуючи структуру прецедентних судових рішень, особливу увагу слід приділяти їх мотивувальній і резолютивній частинам. Власне, в мотивувальній частині наводяться правові приписи і принципи, які відображають правову позицію та мають бути застосовані для вирішення конкретної справи. Основою прецедентного рішення виступає саме правова позиція, заснована на належній юридичній аргументації встановлених у справі фактів з урахуванням положень наявного прецеденту, чим, по суті, і є *ratio decidendi*. Свою чергою, резолютивна частина є безпосереднім висновком по суті розгляду справи, аналізу фактичних обставин і їх юридичної кваліфікації.

Зазначені положення підкреслюють розширення ролі окремих видів судової практики (судових прецедентів) – не лише на персоналізовано-індивідуальне, але й на загально-нормативне впорядкування відносин. Такі процеси вказують, у тому числі, на вирішення проблематики прогалин законодавства, на загальні тенденції до модернізації у правовій сфері, на зближення континентальної і загальної правових сімей, принаймні у сфері використання та ролі джерел права у правовому регулюванні.

Висновки і пропозиції. Формування правової позиції при розгляді адміністративних справ є складним процесом, що потребує урахування законодавства, судової практики, принципів верховенства права та належного обґрунтування. Розвиток адміністративного судочинства, зокрема через впровадження технологій і світових стандартів, сприятиме підвищенню якості адміністративної юстиції та захисту прав громадян.

Вітчизняне судове правозастосування засвідчує збільшення впливу практики вищих судових інстанцій на аргументацію та формування правової позиції адміністративними судами під час вирішення справ, що підлягають розгляду (від постанов Пленуму Верховного суду в адміністративних справах до нормативного характеру рішень КСУ та обов'язковості застосування практики Європейського суду з прав людини). По суті, простежується послідовне зменшення відмінностей між континентальною та загальною правовими сім'ями, принаймні у здійсненні судочинства. Зазначені тенденції, безумовно, мають свій особливий вплив і на Україну. Відтак одним із ключових завдань перед сучасними науковцями постає доктринальне дослідження механізмів використання судових прецедентів, гармонізації національної адміністративної практики із зарубіжними стандартами, передусім європейськими, цифровізації адміністративного судочинства та інших факторів, які зумовлюють забезпечення стабільності й обов'язковості винесення та виконання судових рішень.

Список використаної літератури:

1. Бакалов проти України (Заява № 14201/02) : Рішення від 30.11.2004 р. *Європейський суд з прав людини*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_322#Text
2. Берназюк О. О. Судовий прецедент у правовій системі України: сучасні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2023. Вип. 80, част. 1. С. 403–410.
3. Бойко Н. Особливості концепції «due process of law» (належна правова процедура) під час реалізації процесуальних прав: публічно-управлінський аспект.

- Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Vol. 2. С. 27–32.
4. Бондаренко Є. І. Сталість судової практики як основа розуміння доктрини правового прецеденту. *Bulletin of the penitentiary association of Ukraine*. 2020. № 4 (14). С. 107–112.
 5. Бондаренко Є. І. Особливості процедури застосування правового прецеденту в Англії. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 18: «Економіка і право»* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 17. С. 11–18.
 6. Комарова Т. В. Рішення Суду Європейських Співтовариств: питання судового активізму. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 94. С. 232–238.
 7. Константи́й О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1 (137). С. 33–36.
 8. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 229 с.
 9. Малишев Б. В. Прецедентне право. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 605–609.
 10. Михайліна Т. Аспекти співвідношення правового прецеденту та судової практики у контексті правосвідомості. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 88–96.
 11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
 12. Пушняк О. В. Дія у часі судового прецеденту: досвід США. *Теорія і практика правознавства*. 2019. Вип. 1 (15). С. 1–25.
 13. Сорока М. М. Вплив рішень Суду Європейського Союзу на формування та розвиток принципу інституційної рівноваги ЄС. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 травня 2016 р. Харків, 2016. С. 483–487.
 14. Шевчук С. В. Прецедентне право Європейського Суду з прав людини та доктрина *stare decisis*. *Право України*. 2010. № 10. С. 147–157.
 15. Case 26-22. NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. 1963. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61962CJ0026>
 16. Case 6-64. Flaminio Costa v E.N.E.L. 1964. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>
 17. Case C-334/12 RX-II. Oscar Orlando Arango Jaramillo and Others v European Investment Bank (EIB) (ECLI:EU:C:2013:134). 1964. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0334>

Tskhovrebova M. Consideration of foreign judicial practice as one of the criteria for improving approaches to forming a legal position in administrative cases in Ukraine

The article substantiates some directions for searching for optimal and legally compliant ways of forming a legal position on resolving disputes in the sphere of activity of executive bodies, their relations with citizens, legal entities and other state bodies, taking into account the experience of foreign judicial practice and determining the increasing role of precedent in modern law.

It is proposed to consider the concept of "legal position" from a broad and narrow approach to understanding. Where the broad approach (in the administrative sphere) corresponds to the understanding of the legal position as a conceptually substantiated point of view of the subject of law (court, administrative body or lawyer) regarding the application of administrative legal norms in a specific case, the legal position reflects the result of a deep rethinking of the cause-and-effect relationships determined in the factual circumstances of the case, their proper legal qualification and, most importantly, the development of the final algorithm for resolving the issue raised.

It was determined that the development of theoretical recommendations on improving approaches to the formation of a legal position in administrative disputes should also take into account the peculiarities of foreign experience in this area, not only of the continental legal family, but also of the common law family.

According to the conclusions of the analysis of the structure of precedent judgments, it was noted that special attention should be paid to their motivational and resolute parts.

*The motivational part actually indicates the legal provisions and principles that reflect the legal position and should be applied to resolve a specific case. The basis of the precedent decision is the legal position based on proper legal reasoning of the facts established in the case, taking into account the provisions of the existing precedent, which, in essence, is the *ratio decidendi*. In turn, the resolute part is a direct conclusion on the merits of the case, the analysis of the factual circumstances and their legal qualification.*

It is substantiated that the expansion of the role of certain types of judicial practice (judicial precedents) not only on the personalized-individual, but also on the general-normative regulation of relations, indicates, among other things, the resolution of the issue of gaps in the legislation and the general trends of modernization in the legal sphere and convergence, at least in the area of the use and role in the legal regulation of sources of law, continental and common law families.

Key words: *administrative process, European Court of Human Rights, Continental law, legal position, Common law, Court of Justice of the European Union, case law, judicial precedent, obiter dictum, ratio decidendi, stare decisis.*